

THASELO NA PHYANYELEDZO YA NYAMBO DZA TSHIREMA HU TSHI KATELWA NA TSHIVENḂA: Nga Dokotela Vho NC NETSHISAULU

1. Mvulatswinga na siangane

Luambo lwa ḁamuni ndi ifa la muambi wa lwo khathihi na lushaka luḁwe na luḁwe lune lwa khou tshila nga tshifhinga tshenetsho. Lwa shaea hu vha hu si na u ḁiḁivha nahone hu si na vhutshilo vhune ha vhone ho fhelela kha vthathu vhonevho. Nahone nyambo dza Tshirema dza ḁhanu na ḁna dzo ḁeiwa vhuḁilangi nahone dzi dza tshiofisi dzo sala dzi tshee na tshivheve tsha muvhuso wa tshitalula na khethululo. Izwi zwa ita uri dzi pfhe u nga dzi kha ḁi vha kha tshifhinga tsha mulovha he dza vha dzo tsikeledzwa, pyanyeledzwa na u tambudzwa. Hezwi zwi ita uri dzi pfhe u nga dzi tshee na mutsiko nahone dzi tshee fhasi ha muvhuso wa khethululo na tshitalula. Haya a tou vha masindaitwa a muvhuso wa khethululo na tshitalula. Izwi zwa si fhelele afho fhedzi, pfhunzo ine vthathu vha vha nayo ḁamusi, zwileludzi zwa vhudzavhidzani, mihasho ya muvhuso yo fhambanaho na kereke dza ḁamusi, zwi dovha hafhu ya pyanyeledza nyambo dza Tshirema hu tshi katelwa na luambo lwa Tshivenḁa.

2. Mutumbu

Luambo lwa Tshivenḁa sa dziḁwe nyambo nanzhi dza Tshirema, lu kha khombo ya u ḁaselwa matungo oḁhe a vhutshilo halwo. Afha ndi hune ra wana lu tshi ḁaselwa nga vthathu vho funzeaho, zwileludzi zwa vhudzavhidzani na mihasho ya muvhuso yo fhambanaho khathihi na kereke dza ḁamusi. Muphresidenḁe wa kale Vho Nelson Rolihlahla Mandela vha ri : “Muthu u pfha zwavhuḁi mafhungo e kha luambo lwa ḁamuni”.

2.1. ḁhaselo na phyanyeledzo ya luambo lwa Tshivenḁa nga vthathu vho funzeaho

Izwi ri zwi vhona musivthathu vho funzeaho vha tshi takalela vhana vthavho vha tshi dzhena zwikolo zwa ‘Module C’ hune nyambo dza Tshirema dza si funzwe ha funzwa Afrikaansna Tshiisimane. Musivhana avha vha dzhenaho kha zwikolo izwi zwa ‘Module C’ vha tshi vhuya mahani avho u pfha vhabebi vthavho vthavho vha tshi ḁikukumusa na u ḁitongisa nga u amba navho nga Tshiisimane kana English i tshi tou bva nga ningoni thovhela. Muthada i tshi fhedzi ya ri: “Vho mu pfha uri ḁwana wanga u a ḁivha nahone u tou tshi bvisa nga ningoni naa?” Riḁe nga u sa ḁalifha ra hwala vhana vhashu roḁhe ra vha isa kha zwikolo zwenezwo zwa ‘Module C’ ri tshi vhona u nga u ḁivha Tshiisimane ndi u ḁalifha. Ndi vhana vhangana vhane vha ḁivha Tshiisimane sa luambo fhedzi vha ḁi feila dziḁwe thero dzoḁhe? Tshiisimane ndi luambo lune lu ḁihwa na nga muthu a so ngo yaho tshikoloni u fana na Muvendḁa a tshi guda TshiXhosa, TshiZulu na Tshibeli a tshi amba u fana na muḁe nyambo dzenedzo.

Vhadededzi vhanzhi vha funza vhana vha vhaḁwe ngeno vho dzhia vhana vthavho vha vha isa zwikoloni zwa ‘Module C’. Izwi ndi vhuḁali kana ndi vhudodo? Arali vhaḁe vha vhana na vhone vha ri vha khou dzhia vhana vthavho vha ḁo sala vha tshi funza vhonevho? Nyambo kha ri dzi ḁivhe sa nyambo hu si u nga ri khou tou dzi rabela ra vho nga ri tshila ngadzo. Luambo lwashu na mvelele yashu zwi ri ita vthathu ngauri ndi zwashu.

2.2. T̄haselo na phyanyeledzo ya luambo lwa Tshivenḁa nga mihasho ya muvhuso

Muvhuso wa dimokirasi wa Afrika Tshipembe wo ita uri zwiimiswa zwiḁwe na zwiḁwe zwi vhe na mihasho ya vhudavhidzani ine ya thusedza tshiimiswa tshenetsho kha u pindulela maḁwalwa kana dokhumennde dzine dza vha hone kha nyambo dzapo. Vundu liḁwe na liḁwe li tea u tendela muthu muḁwe na muḁwe u shumisa nyambo mbili, luambo lwa ḁamuni na luambo lwa Tshiisimane. Hezwi zwi a mangadza nahone zwa dovha zwa maandaḁhadza luambo lwa Tshiisimane ngauri u wana lu tshi khou shumiswa kha Vundu kana masipala une u si vhe na vhaambi vha Tshiisimane. Hezwi zwi vha zwi tshi khou vhuedzedza maanda kha luambo lwa Tshiisimane u fhira dziḁwe nyambo. Izwi zwa ita uri musi hu na maḁwalwa ane a tea u bviswa kha Tshiisimane a tshi iswa kha Tshivenḁa a tea u leluwa nahone a pindulelwa nga luambo lwo kunaho. Fhedzi naho zwo ralo ra sedza maḁwalwa ane a nga gazete dza muvhuso na vhuḁwe vhudzavhidzani ha mihasho ho itwaho nga luambo lwa Tshiisimane ri wana hu havhuḁi nahone ho kuna fhedzi musi zwi tshi vho pindulelwa kha luambo lwa Tshivenḁa ri wana zwithu zwa hone zwi tshi vho nga ho sokou dobiwa muthu ḁilani ha pfhi a pindulelele kha Tshivenḁa sa a so ngo vhuḁaho a ya tshikoloni kana u tou pfhumbudzwa zwazwo. Musi vhunzhi hashu ri tshi vho vhalo zwo pindulelwaho ri wana zwi sa ambi nahone zwi sa sumbedzi nyaluwo ya luambo ho no tou vha u t̄hasela na u pyanyeledza luambo uri lu si aluwe. Luambo lu aluswa na u takuswa nga vhaḁe vhalwo nahone a hu na muthu ane a ḁo ḁa a tshi bva mashangoḁavha a tshi ḁela luambo lwashu ngeno riḁe vhaḁe vhalwo ro tou ima ro lu furalela na u lu farela matombo a u lu pyasha na u lu t̄hasela. Riḁe sa Vhavenḁa ri tea u ḁihudza, u ḁitongisa na u ḁiphina nga luambo lwashu lwa Tshivenḁa ngauri ndi luambo lwashu lwa tshibvo kana vhubvo. Mbudziso ndi ya uri ndi zwifhio zwine zwa khou tea u itwa arali mihasho wa zwa vhudzavhidzani i hone nahone yo thola vhatu vhane vha vha na ndalukano dzo teaho vha khou kundelwa nga mini? Mihasho muḁwe na muḁwe u na muhulwane wawo na vhane vha shuma nga fhasi hawe. Kani thaidzo khulwane i kha u thola mashaka vhane vha si vhe na ndalukano dzo teaho nahone hu si vhe na u t̄olwa ha mushumo une wa khou itwa? Tshelede ya vhatheleli ine ya khou shumiswa u vha holela vha si na zwine vha kona a i khou tambisea naa?

2.3. T̄haselo na phyanyeledzo ya luambo lwa Tshivenḁa nga kereke dza ḁamusi

Kerekeni ndi fhethu hune ha kuvhangana kana u vthuthana vhatu vhanzhi nga tshifhinga tshitukutuku. Vhatu vhenevho vha shumisa luambo hune musi u tshi sedza wa wana uri vha a vha vhe vhatu vhane vha amba luambo luthihi sa Tshivenḁa na mufunzi wa hone e Muvenda, tshivhidzo tshoḁthe tshi Vhavenḁa. Tshi mangadzaho ndi musi vhafunzi vha tshi takuwa na mupinduleli kana muḁologi ane a ḁo pindulela Tshivenḁa kha Tshiisimane kana Tshiisimane kha Tshivenḁa ngeno tshivhidzo tshoḁthe tshi Vhavenḁa fhedzi. Mufunzi u tea u funza vhatu luambo na mvelele yavho nga ipfhi la Nwali, vha tshi khou li pfha nga luambo lwa ḁamuni. Izwi zwi swikisa mulaedza kha vhathelesesi thwii hu si na u thoma wa vhudzisa muḁwe. Zwi vhavhesaho ndi musi mufunzi kana mupinduleli a tshi vho balelwa nga maḁwe a maipfhi u a pindulela kha Tshiisimane kana kha Tshivenḁa. Hezwi zwi a sia zwi tshi vho mu t̄ana vhukati ha vhatu vhukoni hawe na u kundelwa

hawe phanda ha vhathu. Zwi nga dovha hafhu zwa sumbedza u dzhumiwa kana u kundelwa u ita ndugiselo hu tshee na tshifhinga. Muthu u pfhesesa mafhungo musi a tshi khou ambiwa nga luambo lwawe sa zwe zwa ambiwa nga Vho Nelson Rolihlahla Mandela musi vha tshi khou tshuwedza u shumisa nyambo dza damuni.

2.4. Tshaselo na phyanyeledzo ya luambo lwa Tshivenda nga zwileludzi zwa vhudzavhidzani

Ano maduvha thekhinolodzhi yo ri leludzela musi zwi tshi da kha vhudavhidzani. Muthu u a kona u amba na lifhasi lothe hu so ngo fhela minetse mavhili kana miraru a di fhedzi o fhindulwa kha zwine a khou amba zwone. Zwileludzi zwa vhudzavhidzani ndi zwiwe zwa thekhinolodzhi zwo difhaho maanda a u tshasela na u pyashekanya nyambo dza Tshirema. Izwi zwi vhonele zwenezwo musi vhathu vhe kati na u davhidzana hu tshi khou shumiswa nyambo dza Tshirema nga Tshiisimane kana dzo peletwa nga Tshiisimane hu si tsha shumiswa mupeleto na kuwalele kwa Tshivenda. Hezwi zwi ita uri girama, kuwalele na kupelelele kwa luambo lwa Tshivenda zwi thome u fhiritana zwo no tangana na Tshiisimane. Izwi zwa sia vhagudi vha luambo lwa Tshivenda vha si tsha divha girama, kupelelele na kuwalelele kwa vhukuma kwa luambo lwa Tshivenda. Uyu ndi mulimo une uri u bviswe kha vhagudi na matshudeni vhane vha khou guda luambo lwa Tshivenda vha sale vha tshi kona kana u divha luambo lwavho lwa damuni zwa do konda tshothe.

Afha ndi hune ra vhona hu tshi nwalwa milaedza nga Tshivenda na Tshiisimane hu tshi vangwa maledere na nomboro,sa kha tsumbo dzo sumbedzwaho afha fhasi.

2.4.1. Muvango wa maledere na nomboro

Tsumbo:

Ni sa 2 da	> Ni sa athu da.
I wl go 4 u	> Ndi do khetha inwi.
Chi2	> Tshithu.
wuup2	> What are you up to > Ni kha zwifhio zwino?
Jcl 2m	> Just chilling listening to music > Ndo didzulela ndi khou thetshesesa muzuka.
Wuw	> Who are you with? Ni na nnyi?

2.4.2. Tshivenda tsho vanganywa na Tshiisimane

Tsumbo:

Coz I'm bz	> Because I am busy	> Ngauri ndi kha shishi.
Co da tomorrow	> Ndi khou da matshelo	>
Lob	> Lying on bed	> Ndo edela kha mmbete
Hud	> How are you doing	> Ni khou vuwa hani?
Wud	> What are you doing	> Ni khou ita mini?

Musi zwo n̄walwa nga u rali a zwi fheleli kha zwileludzi zwa vhudavhidzani fhedzi, zwi bvela phanda na kuñwalele kwonokwo kha vhutshilo hothe ha muthu. Heyi i vha khaedu ine vhadededzi na malekitshara vha sala vho fara ludongo nga hu fhisaho musu zwo no goḁombela mihumbuloni na malofhani a mugudi na mushumisi wa luambo ulu.

2.4.3. Tshivenda tsho vanganywa na dziñwe nyambo dza Tshirema

Tsumbo:

Racoamba uri ndiha budi mloba > **Ro vha ri tshi khou amba uri ndi havhuḁi mulovha.**

Bako lotoitiwa na > **Bako lo tou itwa naa?**

Uabvelela phanda mara hone huna libone na > **U a bvelela phanda nahone hu na livhone naa?**

Yoo ndiha budi ziamba bathu bachida bathoma ba bona ngannda > **Yoo, ndi havhuḁi zwi amba uri vhatu vha tshi ḁa vha thoma vha vhona nga nḁa.**

Nndu dzo fhatiwa nga khuni > **Nḁu dzo fhatiwa nga matanda?**

Hezi zoda mloba > **Hezwi zwo rumelwa mulovha.**

Cozibona > **Ndi khou zwi vhona.**

Musi zwo tou rali luambo lu sala lwo tshinyala nahone lwo thukukana lune a lu tsha vhuedzedzea nga muthu na nga tshiñwe tshithu zwatsho. Hezwi zwi toḁa vhatu vho ḁiimisela u lulamisa na u lwa na vhukhaxhi uvhu hune vhashumisi vha zwileludzi zwa vhudzavhidzani vha dzula vhe khazwo vha tshi khou shumisa luambo ulu minete muñwe na muñwe.

2.4.4. Khasho dzine dza hasha nga luambo lwa Tshivenda

Nḁha ha hezwi zwithu zwothe mulimo muhulwane ndi khasho dza lushaka dzine ra vha nadzo kha luambo lwa Tshivenda. Hafha ndi hone hune luambo lwa tshinyala nga u bonya ha ito. zwi tshi khou bva kha uri ipfhi lithihi line la nga hashwa lo khakhea li vha li tshi khou pfhiwa nga vhatu vha milioni nga sekende nthihi fhedzi. U bva afho ndi hune ipfhi ilo la vho do pfhala lo ḁadza shango lothe sa ipfhi lo themendelwaho kha lushaka. Hu na maipfhi ane a nga thinwaipfhi dza muambo dzine dza hashiwa dzo khakhea kha vhashi vhanzhi vha khasho dzi hashaho nga luambo lwa Tshivenda. Afha ri nga tou nea tsumbo ya masalamasumbi fhedzi a tevhelaho:

Tsumbo:

Ezwi > **Izwi**

Ezwo > **Izwo**

Oyo > **Uyo**

Hevha > **Havha**

Ovho > **Uvho / uho**

2.5. Themendelo ya zwine zwa tea u itwa kha u vusa na u alusa luambo

Tshine wa nga tshi themendela kha khakhathi heyi ya khakho ya kushumisele kwa luambo lwa Tshivenda ndi maga a kondaho ane a toda vhabebi, vhagudi, muhasho ya pfhunzo, majekitshara, vhadededzi na khorombusi dza zwikolo uri vha dzula fhasi vha langane zwine zwa nga vhuwedzedzea tshirunzi tsha luambo lwa Tshivenda. Tshi takadzaho ndi tsha uri hezwi a zwo ngo thoma fhanu Afrika kana Venda, zwo thoma Amerika musu vhañwe vha tshi vho ri hu shumiswe luambo lwa mbudzini kana lwa vhatukana (slang) u ñwala na u ñwala. Iyi yo tou vha nndwa khulu ye vhorapfahunzo vha zwi hana . U bva afho zwa vhone zwo no ri vhevhene hu tshi vho shumiswa Tshiisimane tsho kunaho. Zwo ñi ralo na kha riñe sa lushaka ri nga kunda kha hei nndwa tenda i sa tou vha nndwa ya vhadededzi na majekitshara fhedzi, hu tea u dzhena vhatu vhothe vhane vha vha vhañwa vha luambo lwa Tshivenda uri hu lwiwe na vhukhaxhi uvhu.

2.5. Mvalatswinga

U kona luambo lwa muñwe ngeno u sa ñivhi lwau, ndi vhutsilu vhune ha nga madambi. U ñivhesa luambo lwa Tshiisimane a zwi ambi u thanya kana u ñalifha, zwi tou amba uri he wa aluwa hone wo vha u na vhukwamani na vhaambi vha luambo ulwo. Vhañwali vha bugu vho bvelelaho vhutshiloni ñamusi vho shumisesa luambo lwa ñamuni u fhirisa u shumisa dziñwe nyambo sa Tshiisimane. Ri na vhañwali vho shumaho nga maanda ñamusi zwi tshi ña kha u ñwala bugu nga nyambo dza ñamuni sa Vho M. R ñevhuñalu, Dokotela Vho E. N Phaswana, Phrofesa Vho N.R Mañadzhe, Phrofesa Vho N.A Milubi, Dokotela Vho I.P Demana, Vho ñefefe na Ngugi wa Thiongo we a ñwala bugu nñzhi dzine dza khou vhalwa kha ñifhasi nga vhu-phara dzo ñwalwa nga luambo lwa hawe.

Nyambo dzashu dza Tshirema ndi nyambo dzo fhelelaho dzine dza ñi fana na dzenedzi dziñwe dzine ra khou tama u shumisa dzone. Girama ya nyambo dza Afrika i takusa ñifhasi lothe ña ima nga milenzhe uri ñi bve fulo ña u guda nyambo dza Afrika uri ñi dzi ñivhevho. Ndi ralo ngauri Makorea, Machina, Maindia, Maamerika, Maspenishi, Magementi, Maitaia, na vhañwe vhanzhi vha ngomu vha khou guda nyambo dza Afrika, na Tshivenda tshi nga ngomu.